

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

АВТОРЕФЕРАТ дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук:
"ФЛОРОЛЕКСЕМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ II ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ:
ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ"

10.02.01 - українська мова

Коломієць Інна Іванівна

Київ – 2003

Дисертацією є рукопис

**Робота виконана на кафедрі української мови Уманського
державного педагогічного університету імені Павла Тичини,
Міністерство освіти і науки України**

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент

Торчинський Михайло Миколайович,

Уманський державний педагогічний університет

імені Павла Тичини, завідувач кафедри української мови

Офіційні опоненти: дійсний член АПН України,

доктор філологічних наук,

професор Мацько Любов Іванівна,

Національний педагогічний університет імені

М.П. Драгоманова, завідувач кафедри стилістики

української мови

кандидат філологічних наук, доцент

Плющ Надія Прокопівна,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

доцент кафедри сучасної української мови

Провідна установа: Інститут української мови НАН України,

відділ стилістики і культури мови, м. Київ

Захист відбудеться „18” квітня 2003 року о 14.00 годині на засіданні

спеціалізованої вченої ради Д 26.001.19 Київського національного

університету імені Тараса Шевченка

(01033, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14, к. 63).

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці

ім. М. Максимовича Київського національного університету

імені Тараса Шевченка (м. Київ,

вул. Володимирська, 58, к. 10).

Автореферат розісланий “ 17” березня 2003 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради Л.О. Медведєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

На рубежі XX і XXI століть значно активізувалася увага вчених до слова як мовно-функціональної одиниці, зросла зацікавленість дослідників проблемами визначення та реалізації у художньому мовленні семантико-стилістичного потенціалу слів різних тематичних груп, оскільки саме словесному матеріалу належить провідна роль серед елементів зображально-виражальної структури художнього тексту. Досліджувалися колористичні найменування (Бабій І.М., Пустовіт Л.О., Рудь О.М., Чікало М.І., Шулінова Л.В.), темпоральні номінанти (Кудряшова М.В.), назви космічних об'єктів (Берест Т.М., Данилюк Н.О., Ковалевська Т.Ю.), фаунолексми (Берест Т.М., Богуцька А.І., Данилюк Н.О.), флоронайменування (Голоюх Л.В., Данилюк Н.О., Єщенко Т.А., Калашник В.С., Кудряшова М.В., Подолян І.Є., Савченко Л.Г., Сімович О.І., Ставицька Л.О., Шапошникова І.В.), лексми на позначення коштовних каменів (Савченко Л.Г.) тощо. Слова, що належать до названих тематичних груп, аналізуються передусім з огляду на власну естетичну значущість та конотативну наповненість. Незважаючи на підвищений інтерес науковців до цієї проблеми, питання стилетворчого потенціалу фонду мовновиражальних засобів флоролексикону залишилося недостатньо розкритим, тому що поглиблено не вивчалася у спеціальних монографічних дослідженнях, а було предметом опису лише окремих мовознавчих студій.

Флористичні найменування належать до найдавніших шарів лексики, що проявляється насамперед у своєрідності їхнього функціонування; вивчення їх як засобів емоційно-експресивного впливу зумовлене глибокою традиційністю використання рослинних номінацій у текстах різного стилю і жанру – від давніх писемних пам'яток, народнопоетичних джерел до сучасних літературних художніх уживань. Паралельність площин людського життя і предметного світу флори взагалі “вважають найкращим поетичним стилем у всіх народів, бо поетична природа слова криється в етномовній пам'яті, а коріння його метафоризації – в глибинах передусім національної свідомості” (Жайворонок В.В.)

Розкриття природи стилістичного функціонування досліджуваних одиниць мови активізує семантичний аспект. Системна зумовленість взаємозв'язку між мовною формою словесної конструкції із стрижневим флористичним компонентом та трансформацією значення поетичного слова проявляється досить виразно і відчутно, що переконливо

визначає правомірність питання про використання флоролексем із певною стилістичною настановою. Увага до вивчення цих одиниць у функціонально-стилістичному діапазоні також вмотивована намаганням глибоко проникнути у творчу лабораторію сучасних митців слова, розкрити особливості сприйняття і відображення національно-мовної картини світу, визначити співвідношення між новаторством і традиціями, з'ясувати ідейно-тематичний задум твору, неповторний вияв авторського світобачення.

Отже, відсутність систематизованого опису флористичних одиниць у лінгвостилістиці та необхідність детального розгляду закономірностей їхнього мовно-естетичного перетворення, висвітлення образних можливостей та різноманітних стилістичних ефектів зумовлюють **актуальність** нашого дослідження, яке насамперед спрямоване на виявлення способів засвідчення флоролексем у просторі поетичного мовлення та подальше вивчення реалізації характерного і специфічного у призначенні флористичних компонентів художнього тексту.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалась як складова частина комплексного дослідження “Лексика української мови у синхронії і діяхронії”, над яким працює колектив кафедри української мови Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Мета роботи полягає у здійсненні аналізу семантико-стилістичного потенціалу флоролексем, зорієнтованого на виконання ними ряду зображально-виражальних функцій.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання конкретних **завдань**:

- з'ясувати комплекс теоретичних питань, пов'язаних із вивченням функціонально-стилістичних особливостей флористичної лексики;
- визначити набір флоролексем у загальноживаному словниковому складі та в художньо-поетичному мовленні II половини XX століття;
- здійснити аналіз лексикографічних фіксацій образно-фігуральних значень назв рослинних об'єктів;
- розробити класифікаційну систему флоролексем, використаних в українській поезії аналізованого періоду, встановити ядро та периферійну частину цієї тематичної групи;
- дослідити закономірності освоєння флористичних одиниць у поетичному тексті;
- простежити параметри власне національних (традиційних та індивідуально-авторських) і загальнолюдських (універсальних) випадків переосмислень флоризмів у поезії з опорою на лінгвістичні та екстралінгвальні фактори впливу;
- виявити та систематизувати художньо-стилістичні функції флористичних одиниць з погляду їхньої семантичної структури;

– укласти словник-реєстр флоролексем, використаних в аналізованих поетичних текстах.

Об'єктом дослідження є флористичні найменування, виявлені у поетичних творах II половини XX століття, а *предметом* – функціонально-стилістичні особливості флоролексем як одиниць поетичного мовлення.

Джерельною базою дослідження послуговували віршові твори II половини XX століття (102 збірки), в яких простежується продуктивність уживань рослинних назв у стилістично-виражальній ролі (на загальному тлі 11 149 фіксацій). Опрацьовано тексти поезій цілої плеяди найбільш авторитетних майстрів слова: Базилевського В.О., Вінграновського М.С., Герасим'юка В.Д., Гнатюка І.Ф., Драча І.Ф., Калинця І.М., Костенко Л.В., Малишка А.С., Павличка Д.В., Світличного І.О., Стуса В.С., Чубач Г.Т. та ін. Аналізуються також реєстровані Словником української мови флористичні назви, з метою з'ясувати усталену систему їхніх образно-асоціативних смислів в умовах художньо-мовного простору (всього зафіксовано 1 013 одиниць, із них понад 100 мають вторинні значення).

Методологічною основою наукового дослідження виступають загальні положення про взаємозв'язок мови, мислення і реальної дійсності; змінність змісту слова залежно від зміни мовної форми; розуміння поетичної мови як специфічного літературного різновиду, що задовольняє реалізацію естетичних потреб та уподобань мовців.

Поставлена мета і завдання визначають необхідність використання різнопланових *методів лінгвістичного аналізу*, як-от: *описовий* метод спостереження над словом, який передбачає виявлення флоролексем та їхню систематизацію; *контекстний*, який дозволяє визначити специфіку сучасних поетичних уживань і способи включення аналізованих одиниць у мовну тканину поетичного тексту; *компонентний*, що сприяє визначенню структурних елементів флористичних слів-образів при з'ясуванні їхнього стилістичного призначення в системі мовно-виражальних засобів твору. Застосовуються також прийоми *лексикографічного та якісно-кількісного аналізу*.

Гіпотеза дослідження. Флористична лексика складає значний шар лексико-семантичної системи української мови. Поетичні твори відзначаються насиченістю флоролексемами, які є вагомими компонентами як номінативних (предметно-поняттєвих), так і образних одиниць художнього тексту. Основними способами і прийомами поетичного освоєння флоролексикону виступають образно-тропеїчні перевтілення та символізація, завдяки чому досягається найвищий ступінь прояву зображально-виражальних можливостей. З огляду на семантичну ємкість поетичного слова (конотативне наповнення, імпліцитну інформацію) флоролексеми реалізують могутній

потенціал при їхньому використанні з експресивно-стилістичною настановою. Активне збагачення поетичних ресурсів аналізованої тематичної групи відбувається за рахунок творення флористичних дериватів і їхнього функціонування у стилістичній ролі. Джерелом яскравої образності мовної тканини сучасних поезій слугують загальнонародні традиції використання найменувань із світу флори з урахуванням первісних уявлень предків, а також новітні способи включення флоролексем у поетичний обіг, із проявом індивідуальної неповторності в рамках творчості окремого поета.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше на матеріалі сучасної української літературної мови підсумовуються можливості прямого та образного використання у художньому тексті флористичних одиниць, виділених із Словника української мови, у повному обсязі здійснюється функціонально-стилістичне дослідження флоролексикону як явища поетичного мовлення, охоплюються типові та одиничні випадки включення флороназв у структуру мовно-поетичних фігур, розкриваються умотивованість і доцільність використання рослинних найменувань на основі традицій та новаторських тенденцій розвитку їхнього образно-асоціативного потенціалу в українській поезії II половини XX століття, визначається продуктивність уживання флоризмів у творах шляхом укладання словника-реєстра.

Теоретичне значення роботи полягає у ґрунтовному дослідженні флоролексем як елементів оцінно-естетичної виразовості тексту та з'ясуванні їхніх типових стилістичних функцій. Важливими з теоретичного погляду є детальна характеристика усіх різнопланових варіантів стилістично вмотивованого уживання флороназв у поетичному тексті та визначення впливу контекстуального оточення на формування і видозміну їхніх зображально-виражальних властивостей.

Практичне значення роботи визначається можливістю використання матеріалу і результатів дослідження у практиці викладання у вищих закладах освіти курсів лексикології, стилістики української мови, лінгвістичного аналізу художнього тексту. Словник-реєстр може бути використаний для мовного аналізу творчості письменників, укладання словника мови майстрів слова.

Особистий внесок здобувача. Усе дослідження виконане автором самостійно. Праць, написаних у співавторстві, немає.

Апробація роботи. Основні положення дисертаційної роботи і результати дослідження обговорювалися на Всеукраїнській науковій конференції “Українська мова і література: Історія, сучасний стан, перспективи розвитку” (Херсон, 2001), X Міжнародній науковій конференції з актуальних проблем семантичних досліджень (Харків, 2001), Всеукраїнській науковій конференції “Історія і сучасні проблеми функціональних стилів

української літературної мови” (Чернівці, 2001), Міжнародній науковій конференції “Мова у слов’янському культурному просторі” (Умань, 2002), Всеукраїнській науковій конференції “Сучасні тенденції розвитку слов’янських мов (присвячується пам’яті проф. М.М. Пилинського)” (Київ, 2002), звітно-наукових конференціях викладачів та аспірантів і засіданнях кафедри української мови Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (2000-2002). Результати проведених досліджень використовувалися при викладанні стилістики української мови та лінгвістичного аналізу художнього тексту на філологічному факультеті Уманського педуніверситету.

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано 7 статей, шість з яких вміщено у фахових виданнях.

Структура роботи. Дисертаційне дослідження складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (282 позиції) та додатків (“Словник флоролексем і частотність їх уживання”). Загальний обсяг дисертації – 240 сторінок, з яких 193 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, визначається зв'язок роботи з науковим напрямком кафедри, формулюються мета і завдання дисертаційного дослідження, з'ясовуються його наукова новизна, теоретичне і практичне значення, окреслюються шляхи апробації наукових результатів.

У **першому розділі** – **“Статус флоролексем у лексико-семантичній структурі української мови”** – відзначається, що об'єктом дослідження є флоролексеми (основне значення цього поняття – окремі видові назви, що відповідають конкретним рослинним реаліям, в основному цілісним об'єктам флори). У поетичному мовленні флоролексеми набувають специфічних рис як образно-естетичні, художньо-значущі елементи мови і активно вживаються у ролі стилістем та експресем.

Словник української мови найбільш повно відтворює переважно предметно-поняттєве (номінативне) значення усієї сукупності лексичних одиниць, які увійшли в загальнонародний вжиток і постійно використовуються у художньому мовленні. Закономірно, що поза увагою укладачів часто залишалися образні значення флористичних одиниць, які відбивали індивідуально-авторські особливості світосприйняття, а також цілий ряд флоролексем із чітко визначеною усталеною вторинною семантикою, зокрема і символічного характеру.

Словникові статті відображають типові образні конфігурації, утворені на основі флористичних одиниць, які реалізують свій потенціал здебільшого у порівняльних конструкціях і виконують функцію художнього зображення (з актуалізацією колористичних сем) або виступають засобом передачі внутрішнього стану ліричного героя.

Флоролексеми, вилучені із поетичних творів II половини XX століття, розподілено за трьома лексико-семантичними групами: дендроексеми (назви дерев, кущів, чагарників), назви трав'янистих рослин (трав, дикорослих і декоративних квітів) та назви сільськогосподарських культур (зернових, городньо-овочевих та кормово-технічних). Всього зафіксовано 460 одиниць (166 назв дерев'янистих рослин – 36 %, 243 назви трав'янистих – 53 % і 51 назва сільськогосподарських культур – 11 %), із них 84 відсутні у Словнику української мови. Функціональна активність лексико-семантичних груп флоролексем характеризується такими кількісними даними: відповідно 6 236 (56 %), 3 529 (32 %), 1 384 (12 %) слововживань. Статистичний аналіз флористичної лексики дозволяє визначити ядро (лексеми з високою і середньою частотністю уживань, що становить 18 %

від загальної кількості) та периферійну частину (лексеми з низьким рівнем продуктивності).

Максимально високою частотністю (у межах 500-200 фіксацій) позначені дендролексеми *дуб, сосна, береза, верба, тополя, калина, яблуня, вишня, клен, троянда*, назви трав'янистих рослин – *мак, полин* та сільськогосподарських культур – *жито, пшениця*. Абсолютна більшість таких флороназв відзначається етнічно-культурною конотованістю та національно-історичною співвіднесеністю і характеризується позитивно-емоційною або мінорною чи пейоративною забарвленістю.

Вибір, різна частотність та широта значеннєвого кола флористичних одиниць, засвідчених у текстах аналізованих поезій, зумовлено рядом впливових чинників власне мовного та екстралінгвального характеру, що розглядаються у комплексному поєднанні та взаємодії. Особливої значущості набувають давність походження лексем, глибина традицій їхніх художньо-образних засвоєнь, поширеність відповідних рослинних реалій у межах певного національного простору і практична корисність флорооб'єктів тощо. Тому не вся флористична лексика, використана у поетичних творах окресленого хронологічного періоду, перебуває в активній стилістичній позиції.

У другому розділі – “Дендролексеми як поетичні номінації” – аналізуються особливості образного вживання назв дерев'янистих рослин з певними стилістичними настановами. Такі флоризми у численних пейзажних замальовках органічно вплітаються у мовно-поетичну структуру тексту і створюють виразний локально-національний колорит зображуваного, інколи характеризуючи сезонні зміни у природі: *За городами став у густім комиші, Серед яблунь і вишень біліє хатина. Все знайоме і рідне до болю в душі: І криниця в саду, і червона калина* (М. Луків); *...сиві дуби покриті багряним плащем* (Л. Забашта).

Яскраве мовно-поетичне втілення уявних картин отчого краю, узагальненого образу Батьківщини, долі України, глибинних етнічних витоків представлене в текстах різних авторів у формі символізованих атрибутів простору (*верба, вишня, калина, клен, ружа, терен, тополя, шипшина, яблуня*), які розгортають свої образно-сміслові потенції у руслі стійкої традиції української мовотворчості – звеличення рідних коренів, вираження ностальгійно-патріотичних почуттів: *...Я знов уявлю, що стою під вербою В селі на моїй Україні* (М. Руденко); *Ні, я себе не можу уявить Без тебе, Дніпре, як і без тополі, Що в серці моїм змалку тополить* (М. Вінграновський). Назви окремих природно-географічних реалій (*акація, бук, груша, смерека, сосна, шовковиця, ялина*) символізують собою певні території України, постають своєрідними знаками родинної оселі: *І ти, Гуцульцино,*

Смереко сиволиста (М. Вінграновський); *Кому: Груші, що біля криниці. Драстуйте, тітко Грушо, а чи бабусю... Я Толька – онук ваш, тих повоєнних літ* (А. Таран).

Стилістичним засобом художнього осмислення національної дійсності, специфіки ментальності народу є власне етнічні флоролексеми із семантикою виразного культурно-історичного та суспільно-ідеологічного наповнення (*бук, верба, вишня, глід, калина, смерека, сосна, терен, тополя, шипшина*): *Всім дано себе просумувати у великій сумові народу вірою у вічну благодать трійці із шипшини, терну й глоду* (А. Таран). Особливою продуктивністю вирізняється ключовий для творів пафосного звучання поетизм *дуб* як національний символ державності, свідчення міцності духу української нації: *Як дуб оцей, міцну він [народ] має вдачу, Вона віки нетлінна і жива* (Л. Забашта).

Носієм діаметрально-протилежних конотацій (пригніченості, всенародної покори, національної трагедії, ворожості) виступають усталені репрезентанти художнього простору України, які реалізують мотиви суспільно-політичної боротьби, земних катаклізмів, екологічного лиха, духовного виродження і формують за умов власної деестетизації загальнопесимістичну налаштованість тексту: *У наших державах панує культ припалої ниць калини* (І. Калинець); *І явір, і верба, і гілочка в калини Зав'януть над струмком, бо вже й вода не та* (М. Руденко).

Виразниками художньо-історичного часопростору України із темпорально-категоріальними значеннями “древність, нетлінність, віковічність, безперервність” виступають флоризми *верба, дуб, сосна, тополя, яблуня, явір*, позначені мажорно-оптимістичним, патетично-звеличувальним зарядом мовної експресії: *...гойдали сосни верховіття бронзове і на собі проносили віки* (М. Сингаївський); *Нині і прісно – вічно, денно і нічно – є! Яблунь зелене віче фонтаном б'є* (В. Підпалій).

Аналогічну семантику (“людська пам'ять, безсмертя”) продукує значеннєво-виражальний потенціал комплексу флористичних стилістем (*верба, калина, ружа, тополя, яблуня*) зі своєрідною інтенсифікацією тужливо-жалібною тональністю: *Вольному – воля. Погелим – тополя* (Б. Олійник); *...вмирати не хочу, В калину переллюсь Чи в яблуньку співочу...* (П. Сингаївський).

Художньо-естетична вартісність та емоційна наснаженість флоролексем (*береза, верба, вишня, горобина, калина, ожина, явір* та ін.) вирізняються яскравою експресією позитивно-оцінних і пейоративно-ситуативних характеристик навколишнього світу. Набуваючи статусу символічно-опосередкованого вираження психічного стану ліричного героя з багатогранним емотивним ореолом, вони часто посилюються різноманітними засобами увиразнення тексту (індивідуально-авторськими перейменуваннями, епітетами, образно-метафоричними утвореннями високого ступеня конкретизації почуттєвої сфери

тощо): *І зосталося лиш моє засмучення На причілкові одиноким явором* (Б. Олійник); *Як верби понад кладкою, В зажурі не хилюсь. Була я наче вишенька, Що в білому цвіту* (Г. Чубач).

Глибоко вкорінений в народну лірику асоціативний зв'язок рослинних образів (бузок, вишня, дуб, клен, мигдаль, осокір, черемха, черешня, яблуня) з людською долею широко представлений в українській поезії визначеного хронологічного періоду. Прозора співвіднесеність об'єктів флори або їхніх біологічних стадій розвитку з часоплином людського життя, зіставлення циклічних змін у природі із внутрішнім світом почувань розвивають здатність флоролексем формувати двовимірність шкали оцінності на основі структурно-психологічного паралелізму ("розквіт, краса життя – його минушість, понівеченість долі"): *Все душа шумить розмаєм, мовби листя розвиває навесні тополя* (Н. Хоменко); *Жовтий лист із клена падає... І нагадує, нагадує, Що не вічно я живу* (М. Луків).

Позитивно-оціннісний заряд мовної експресії особливо продуктивно виявляють образи квітучих дерев і кущів: *...І, ніби яблуня травнева, Рожево дивися на світ* (Л. Талалай); *І я цвіту, немов бузок червоний* (Г. Чубач). Для окремих дендролексем (*верба* (*іва*), *калина*, *ружа*, *тополя*, *троянда*) характерне функціонування з пейоративним значенням, яке підсилюється колористичними епітетами та лірично-скорботною символікою денотатів: *...чорная ружа – недоля гірка* (Л. Забашта); *Солона моя, моя чорна тополе, Покійного сонця пекуча вдовице* (І. Драч).

Ряд флористичних одиниць (*береза*, *бук*, *верболіз*, *дуб*, *ліана*, *ліщина*, *лоза*, *смерека*, *ружа*, *терен*) тяжіє до художнього змалювання зовнішності персонажів: *...ти, мов берізка, тремка й золота* (М. Луків); *Легінь той, мов бук, високий* (Л. Забашта). Наповнення метафорично-символічних картин природи інтимізованими деталями флористичної образності (*вишня*, *дубочок-нелинь*, *калина*, *осокір*, *яблуня*) значно посилює атмосферу ліричного звучання тексту: *Я одна, хвилюючись, вечір під калиною, жду тебе, мій любий, в журбі* (Д. Луценко); *Вже шумлять дубочки-нелині В вечорах полум'яних* (А. Малишко). Виразними національно-специфічними або екзотичними рисами описовості з метою опоектизації краси закоханих виділяються флоризми *бузок*, *верба*, *виноград*, *вишня*, *калина*, *кипарис*, *пальма*, *тополя*, *яворина*: *...В тебе груди – грона винограду, В тебе стан – тоненька яворина... В тебе губи – перестиглі вишині* (Д. Павличко); *Тонкостанна, милованко, ти, як пальма: Твої перса – виногруна наливні. Я подумав: аби вилізти на пальму, Ухопитися за навіття її* (С. Зінчук). Продуктивними у поезії є пари флористичних народнопісенних символів, які наповнюються лірично-сентиментальним, зворушливо-романтичним змістом: *А для тополі пара – явір... Заручені в піснях* (В.

Коломієць); *Дуб сосонку на груди прихилив: Щось шепче листя, затремтіла глиця...* (Б. Степанюк). Особливою приналежністю до почуттєвої сфери інтимних взаємин вирізняються флоролексеми *троянда* і *калина*, образність яких сягає міфопоетичних витоків: *...до тебе шлю послів – полум'яні троянди...* (І. Калинець); *Я посаджу тут кущ калини... Таке кохання не вмира* (Л. Забашта). На основі усталено-асоціативних уявлень мовно-поетичний словник репрезентує художнє втілення символіки жіноцтва, материнства, довічної турботи і любові в образах *верби*, *вишні*, *калини*, *тополі*, *черешні*: – *Ой, я ж не тополя, я ж не деревина: Серце в мене людське – я була дівчина* (В. Симоненко); *Щедро мені щебетала мамина вишня в саду... Радо мене зустрічала мамина вишня в саду* (Д. Луценко).

Окремі флоролексеми (*береза*, *бузок*, *бук*, *виноград*, *дуб*, *тополя*, *троянда*, *ясен* тощо) на основі актуалізації узвичаєної семантики конотують ідею досконалості, краси поетичного слова: *Як вистиглий у гронах виноград, Достиг його пісень чарівний сад* (О. Ющенко); *Я напишу такі вірші, які відчуватимуть сонце, як буки* (В. Герасим'юк).

Отже, у поетичних творах II половини XX століття дендролексеми активно використовуються для художнього відтворення національної самобутності, показу життєвої орієнтації народу, характеристики його морально-етичних рис. Флористичні образи вживаються у контексті із врахуванням символічного позначення різнопланових конотацій, завдяки чому створюються яскраві чуттєво-психологічні картини з відповідним емотивним ореолом і досягається ефект виразного стилістичного забарвлення.

У третьому розділі – “Поетико-функціональна природа флоролексем на означення трав'янистих рослин” – з'ясовуються потенційні можливості образного функціонування у поетичних текстах флористичних одиниць другої і третьої лексико-семантичних груп (назв трав, квітів і сільськогосподарських культур). Відзначено, що лексико-стилістичне збагачення пейзажних картин відбувається шляхом використання назв типово українських рослинних реалій у ролі естетизуючих деталей краєвиду, що дозволяє досягти ефекту ліричної поетизації зображуваного: *Усміхались чорнобривці Карими очима* (Б. Олійник); *...До сонця повертаються велично Золоточолії соняшники* (О. Ющенко).

Мовностилістичним засобом творення образу України виступають назви трав'янистих рослин, які характеризуються високим рівнем художнього переосмислення та багатоплановістю конотативного ускладнення семантики (*барвінок*, *жоржина*, *мальва*, *м'ята*, *полин*, *пшениця*, *соняшник*, *спориш*, *чебрець* та ін.): *...А ти барвінком зацвітай, Заколося пшеницями* (Л. Забашта); *Була Україна – обпечена рана, Хрещатий барвінок не смів зацвітати* (Л. Забашта).

Для художньо-образної системи української поезії притаманне сприйняття та відтворення дійсності у світлі колористичної гами, характерної для національної символіки України, яка традиційно співвідноситься із відповідними флороназвами (волошки – *жито* та ін.): *...там, у небі – на ментальнім плані – Блавати з житом схрещені давно* (М. Руденко). Флоролексми *барвінок, євшан, м'ята, рута, спориш* виступають національно-культурними знаками усвідомлення глибинних витоків духовності українського етносу, завдяки чому набувають естетики ментальнісного характеру: *І присягнись на отчім спориші Не одступить від першого завіту* (Б. Олійник); *Там деь моя вітчизна неземна, Де пахнуть зорі, ніби євшан-зілля* (Д. Павличко).

Образно-асоціативне осмислення взаємозв'язку людини і суспільства, усвідомлення невіддільності долі Батьківщини від власної активізовано в межах смислового поля мовно-виражальних засобів флористичної лексики (*агава, барвінок, жоржина, ломикамінь, мальва, полин, рута, соняшник*), які наповнюються наскрізним ідейно-пафосним звучанням: *Тільки квітом своїм при моєму вікні Не опав соняшник. Я несу його в світ, щоб не тільки мені, Щоб і вам – сонячно* (Б. Олійник); *...Стелися, мій барвінку синій... Нам поталанило, барвінку, Що серед лютої імлі Нас не поставили під стінку І на хресті не розп'яли* (М. Руденко). Флористичні одиниці як метонімічні деталі (часто символічного характеру) активно поглиблюють мотиви патріотизму, туги за рідним краєм: *Ой насниться мені полін у далекому полі* (В. Підпалій); *Там буриться похмурий амарант і айстри... О, як би я туди до вас хотів* (В. Стус).

Одночасна взаємодія фонових знань носіїв мови та безпосереднього контекстуального оточення актуалізує усвідомлення рослинних реалій як оберегів (*васильки, горошок, жито, подорожник, полин, спориш, чебрець*): *Там устеляли травами долівку – горошком, чебрецем та васильками, щоб добрий дух природи постеріг і відвернув усі лихі напасті* (В. Базилевський). Семантика захисництва окремих флороназв ускладнюється співзначеннями “зцілення, душевний спокій”: *Там, де боліло – вже й не ятриться. Хтось подорожник до серця приклав...* (І. Жиленко). Ідею життєвої сили, енергії, розквіту розвивають поетизми – назви зернових (*жито, пшениця*) та квіткових (*безсмертники, незабудки, ряс*) рослин; це закладено у глибинах фольклорної образності і набуває значення символу невмирущості, вічності буття: *...І стане лан із чорного зеленим, Бо наше жито – вічне, незнищенне* (Б. Остапенко); *...підеш дорогами безсмертників і рясту* (М. Сингаївський).

Розкриття внутрішньої краси, вдале відтворення особливостей психічного світу ліричного героя реалізується шляхом поєднання опорних флористичних компонентів (*айстра, лілея, мак, пролісок, ромашка, соняшник, хризантема* тощо): із концептуальними

поняттями “душа”, “серце”: ...*зацвітає на серці мак* (А. Малишко); ...*душа – патетична лілея* (Д. Павличко). Внаслідок несподіваних смислових організацій, взаємодії стилістично різнорідних лексем фіксується поява експресивного ефекту як результат новизни асоціативного мислення: *У кожного є згадка особиста... Пахтить вона бензином чи любистком, Ліхтар чи сонях їй на видноколі Одсвічує* (І. Муратов).

У сучасних поетичних текстах неодноразово фіксується образно-асоціативна паралель фольклорного походження “відцвітання квітів – завершення людського життя”: *Життя – це пух кульбаби* (В. Базилевський); *Промайнуть і літа... одцвітуть як пелюстки півоній* (Д. Луценко).

Чільне місце серед широкого кола образно-стилістичних засобів флористичної лексики при реалізації мотиву “щаслива/нещаслива доля” посідають назви дикорослих рослин *барвінок, васильки, волошки, мак, папороть, ромашка, рута, чебрець*: *В одних – любові жевріють росини, і в чуб життя ромашки запліта. А в інших... диха полинева гіркота* (Д. Луценко); ...*весільний твій кінь не носив ні барвінку, ні рути* (В. Герасим’юк). Такі номінації, сягаючи глибин первісних уявлень наших предків, часто символізуються і набувають узагальнених якостей високопоетичного звучання: ...*Здалось, що папороті квіт Я в темну нічку відшукала* (Л. Забашта).

З метою експресивно-стилістичного увиразнення тексту у віршових творах вживаються і назви городніх культур (*капуста, цибуля, часник*), виявляючи при цьому переважно негативно-оціннісну семантику: *У правди заболіла голова од часнику, політики й гудрону* (Л. Костенко). Особливе значення як стилістично марковані символи мають назви бур’янів – *курай, осот, пирій, чортополох*, базовим породженням різко пейоративного забарвлення яких виступають активізовані ознаки денотата (непривабливість, смакові чи нюхові властивості тощо): *Осот, буркун, бадилля лободи – Оце й усе, що погляд мій помітив* (М. Руденко); *І серце душать спазми ностальгії, Сухі й колючі, наче кураї* (І. Гнатюк).

При відтворенні драматизму подій, спричинених Чорнобильською трагедією, виняткової виразності набуває традиційно символічний образ *полину* (*чорнобиллю*), посилюваний відповідними біблійними мотивами: ...*Зоря Полин, відома з Одкровення, упала в Прип’ять атомним вогнем* (І. Гнатюк). Сему “екологічна катастрофа” конотують і деестетизовані образи квітів, на зразок: ...*По всій землі агресія кульбаби* (М. Руденко); *Радіонукліди: ошкірилися волошки* (В. Базилевський).

Емоційна налаштованість і зворушливо-романтична наснаженість поетичного тексту досягаються внаслідок активізації образних потенцій флоризмів (*жоржжина, півонія, роза, рута, тюльпан, шавлія* та ін.), які становлять мовностилістичну основу

вираження інтимних почуттів. При цьому мовносимволічне втілення кохання у флористичних образах контекстуально підсилюється притаманними їм колористичними ознаками (переважно бордовими і червоними барвами) або поєднанням зі словами на позначення водної стихії і процесуальних дій як магією еротичних мотивів: *тюльпана червоного тайни тайна веде нас у молодість* (І. Калинець); *Я шавлію пересію, руту пересаджу, таки свого миленького к собі перенаджу* (І. Жиленко).

Стійка тенденція утворювати стилістично виразні образи на основі уподібнень “людина (частина тіла) – трав’яниста рослина” закріплена за більшою частиною аналізованих лексико-семантичних груп і простежується як у випадку уживання флоролексем, художньо-образний потенціал яких базується на власне національній, народнопоетичній системі мовних асоціацій: *паленіли як мальви червеві – медянисті такі галичанки* (В. Кордун); *...Чуби мов ковила* (І. Драч), так і зі зверненням до загальноновизнаних світових орієнтирів: *...юним лотосом шия її розцвіла* (Б. Олійник); – *Я саронський нарцис, я лілея долин* (С. Зінчук).

Значну стилістичну вагу мають відфлоролексемні похідні, широко залучені у структуру мовно-поетичного словника окресленого хронологічного періоду, в якому сформувалася і отримала поширення розгорнена система їхніх переносно-характеристичних значень. Мовно-естетичну цінність складають флористичні моделі різних граматичних типів: предикативного – *Озеро берегом папоротніє* (Н. Білоцерківець); адвербіального – *...гаї шумлять березно-тополино* (Д. Луценко); атрибутивного – *...в катрановім літі* (М. Сингаївський); останній з них відзначається високою поетичною активністю. Стилістичні функції відфлоролексемних одиниць реалізуються у творенні мовностилістичного образу Батьківщини, змалюванні пейзажно-кolorитних картин, відображенні зовнішності та психічно-почуттєвого світу людини: *...Україно моя у кипінні вишневих світань* (Р. Лубківський); *Земле смечана, земле пшенична* (Д. Павличко); *Я – вірний син роздолля степу, Його любисткове дитя* (Ф. Ісаєв); *Трояндова, жоржинна осінь серця* (Л. Забашта); *...очі барвінкової синяви* (Р. Лубківський). Ґрунтовний аналіз флористичних дериватів відбиває необмежені потенції розвитку словесно-смыслового багатства художньої мови і засвідчує, що словотвірні особливості, лексична поєднуваність та стилістичне звучання одних поетичних сполучень є усталеним: *...Мій шлях терновий* (М. Руденко); *...Тополиний стан* (П. Воронько), а інших – оригінальним: *...зорями вишневокрилих вуст* (І. Драч); *...відполинилася у нас печаль* (В. Кордун).

Отже, фактичний матеріал переконливо засвідчує продуктивність використання назв трав’янистих рослин у ролі стилістем та експресем широкого емоційно-оцінного

плану для художнього опису національного простору, портретної характеристики та відтворення внутрішнього стану ліричного героя. Образна природа флоролексем, що перебувають в активній стилістичній позиції, базується на традиціях народнопісенної поетики, елементах давніх вірувань слов'ян, біблійних мотивах і підпорядковується індивідуально-авторському осмисленню.

ВИСНОВКИ

У **висновках** представлено теоретичне узагальнення результатів дослідження.

Флоролексеми становлять значний шар загальноновживаного словникового фонду української мови з характерною тенденцією до використання у художньо-поетичній мовотворчості.

Ідейно-естетична спрямованість поетичних творів II половини XX століття визначається специфікою вживання у них ключових флористичних компонентів з яскравим образним ефектом і значним ступенем експресії, яку формують:

а) виражальні можливості, безпосередньо закладені в самій семантиці рослинних номінацій;

б) диференційні ознаки ряду флоролексем, породжувані смаковими, одоративними, зоровими, дотиковими та іншими властивостями об'єктів флори, що слугують орієнтиром для побудови асоціативних рядів образних уявлень;

в) закріпленість зони стилістичної маркованості канонізованих слів-поетизмів з огляду на виражальні можливості словотвору;

г) фонові знання мовців.

З особливостей семантичного потенціалу флористичних одиниць, сформованого під дією різноманітних лінгвістичних та екстралінгвальних факторів, впливає адекватне декодування їхнього ідейно вмотивованого художньо-образного призначення. Здатність флористичних поетизмів до розвитку семантичної місткості, а звідси – до виконання ними експресивно-стилістичних функцій, стає можливим за умови комплексних характеристик їхнього ситуативного вжитку, ретельного дослідження законів поєднання у межах локального словесного оточення чи на тлі широкого контекстуального простору. Активним способом реалізації образної перспективи флороназв виступає введення їх у систему тропів. Найбільш поширеним постає стилістичний прийом метафоризації, з виявом рис персоніфікації та асоціативних уподібнень. Специфіку переносно-метафоричних трансформацій окремих флоролексем дозволяє простежити звернення до словесного масиву флоросимволіки, здатного вміщувати об'ємне коло ідей-образів, що актуалізує у текстах емоційно-оцінне навантаження. Образні флористичні утворення ґрунтуються на власне національних орієнтирах або загальноновизнаних універсалиях, невіддільно від авторської манери символізації.

Дієвими з погляду стилістично-експресивних можливостей виявляються прийоми включення у єдиний поетичний ряд опорних слів, які перебувають між собою в

антонімії, омонімії чи паронімії зв'язках. Посилення суб'єктивної оцінності та емоційної насиченості досягається шляхом введення флоризмів у структуру перифрастичних зворотів, фразеологічно зв'язаних єдностей, прикладок, вокативів, градаційних та парцельованих конструкцій, які характеризуються різною продуктивністю уживань.

Аналіз поетичного словника виявляє активну здатність флоролексем до використання з описово-зображальною метою. При введенні до пейзажних замальовок рослинні назви фіксуються як естетичні знаки художнього простору і прикметні ознаки національно-локалізованого колориту. У ролі портретної деталі образу ліричного героя, засобу його високопоетизованого змалювання флористичні найменування яскраво передають авторське ставлення до зображуваного. Із супровідною двополярною шкалою емотивності флоростилістими створюють переконливо психологічне тло відображення внутрішньо-почуттєвого стану персонажа, виступаючи у ролі експресивного відповідника його настрою, увиразника подій навколишнього світу.

Флоролексикон реалізує смислові узагальнення ідейно-наснаженої сили, які образно втілюють віковічну плинність буття, національно-історичні цінності, прояви людського життя, морально-етичні ідеали, що призводить до появи емоційно-оцінного компонента позитиву/пейоративу.

Флористичні назви виступають продуктивним засобом творення стилістичної експресії тексту і надають йому емоційної налаштованості, романтичної наснаженості, щиросердного тону інтимізації, гумористично-іронічного чи сатиричного колориту, мінорного або мажорного звучання.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИСВІТЛЮЮТЬСЯ У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ

1. Коломієць І.І. Образно-стилістичний потенціал флоронома на полин // Наука і сучасність: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К.: Логос, 2000. – Том XXIII. Випуск 2. Ч.3. – С. 205-212.
2. Коломієць І.І. Атрибутивні флористичні моделі як стилістичні засоби збагачення поетичної мови (на матеріалі української поезії II половини XX століття) // Південний архів. Філологічні науки: Збірник наукових праць. – Херсон: Айлант, 2001. – Випуск IX. – С. 249-253.
3. Коломієць І.І. Стилістично-виражальні можливості флоролексем на позначення зернових рослин (на матеріалі української поезії II половини XX століття) // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Чернівці: Рута, 2001. – Випуск 117-118. Слов'янська філологія. – С. 127-136.
4. Коломієць І.І. Функціонування флорономів у художньому тексті // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць. – Харків: ХДПУ, 2001. – Випуск 7. – С. 178-184.
5. Коломієць І.І. Флористичні одиниці як засоби інтимізації поетичного мовлення у другій половині XX століття: (спроба типології) // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 2002. – Випуск 42. – Серія філологічні науки. – С. 102-107.
6. Коломієць І.І. Лінгвостилістика творення патріотичних мотивів засобами флористичної образності (на матеріалі української поезії II половини XX століття) // Система і структура східнослов'янських мов: Сучасні тенденції розвитку слов'янських мов: Збірник наукових праць. – К.: Т-во “Знання” України, 2003. – С. 288-292.
7. Коломієць І.І. Номінації квітів в образно-стилістичній системі поетичної мови // Мова у слов'янському культурному просторі: Тези

доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції. Умань, 23-25 травня 2002 року. – Умань: Графіка, 2002. – С. 112-114.

АНОТАЦІЯ

Коломієць І.І. Флоролексеми в українській поезії II половини XX століття: функціонально-стилістичний аспект. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, 2003.

У роботі з'ясовується місце і роль флористичних одиниць у системі загальноновживаної мови з тенденцією розвитку асоціативно-сміслових прирощень, ідейно-змістових узагальнень символічного характеру, а відповідно – розширення стилістичних функцій у поетичному мовленні II половини XX століття. Визначено закономірності вживання флоролексем, з'ясовано фактори власне лінгвістичного та екстралінгвального характеру, які сприяють формуванню і розгортанню образно-зображальної та виражальної перспектив слова.

Дослідження багатогранних можливостей рослинних найменувань і флористичних похідних здійснюється з урахуванням лексико-семантичного оточення та прийомів введення флороназв у текстову організацію віршових творів.

Ключові слова: флоролексема, флоризм, поетизм, стилістема, експресема, конотативна наповненість.

АННОТАЦИЯ

Коломиец И.И. Флоролексемы в украинской поэзии II половины XX столетия: функционально-стилистический аспект. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины, Умань, 2003.

На современном этапе развития лингвистических исследований значительно усилилось внимание к слову как единице языковой системы в функционально-стилистическом аспекте, возросла заинтересованность к проблемам определения и реализации в художественной речи семантико-стилистического потенциала слов разных тематических групп, в особенности эстетически значимых и экспрессивно выразительных.

В работе определены место и роль флористических единиц в системе общеупотребительного языка с тенденцией обогащения ассоциативно-смысловыми приращиваниями, идейно-содержательными обобщениями символического характера, а соответственно – и расширения функционально-стилистических возможностей в рамках стихотворных произведений украинской литературы II половины XX столетия. Освещены основные теоретические вопросы, касающиеся закономерностей функционирования флоризмов в поэтической речи, в едином целом рассмотрены факторы лингвистического и экстралингвального характера, сопутствующие формированию и развёртыванию образно-изобразительной и выразительной перспективы слова с целью его стилистически мотивированного использования, эстетически сориентированного назначения.

В разделе “Статус флоролексем в лексико-семантической структуре украинского языка” произведён обзор научных трудов, касающихся проблем функционирования флоролексем в текстах разностилевой принадлежности. На материале лексикографических исследований определен состав флористической лексики, рассмотрены образно-фигуральные значения части лексем, предрасположенных к осуществлению художественно-изобразительных функций. В пределах поэтической речи широкого хронологического периода произведена систематизация растительных наименований и на базе статистических данных выясняется частотность употребления единиц соответствующих лексико-семантических групп анализируемой лексики. Делаются выводы о количественно-качественных особенностях флоролексем как единиц поэтической речи, выделяется ядро флористической лексики, т. е. словесных элементов,

активно переходящих в разряд художественно релевантных, стилистически значимых, а также её периферийная часть.

В разделе “Дендролексемы как поэтические номинации” рассматриваются многогранные возможности использования дендролексем со стилистической целью. Названия деревьянистых растений анализируются как элементы пейзажных зарисовок, портретных характеристик лирического героя, с учётом достижения символического обозначения различных коннотаций, выделяется продуктивность флоризмов в качестве средства создания ярких чувственно-психологических картин отображаемого с соответственным эмотивным ореолом, выразительного эффекта разносторонней стилистической окраски.

В разделе “Поэтико-функциональная природа флоролексем на обозначение травянистых растений” даются многоаспектные характеристики наименований трав, цветов, сельскохозяйственных культур как эстетически знаковых атрибутов образа родного края, средств глубокой опоэтизации персонажей, репрезентантов их внутреннего состояния, своеобразия национального восприятия мира. Вниманием охвачены флористические модели – потенциальные стилистемы, активно входящие в состав поэтической лексики II половины XX столетия.

Исследования способов создания многогранных экспрессивно-стилистических эффектов средствами флористической образности, определения традиционного и авторского своеобразия производятся с учётом тщательного анализа особенностей лексико-семантического окружения, приёмов введения и законов расположения флористических единиц в текстовой организации стихотворных произведений.

Ключевые слова: флоролексема, флоризм, поэтизм, стилистема, экспрессема, коннотативное наполнение.

ANNOTATION

Kolomiyets I.I. Florolexemes in Ukrainian poetry of the late 20-th century: functional-stylistic aspect. – Manuscript.

The dissertation is submitted for obtaining the degree of candidate of philological sciences in speciality 10.02.01 – the Ukrainian language. – Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, 2003.

The place and part of floral nominations in the generally used language system with the tendency for connotation development and symbolic contents generalization resulting in the extension of the stylistic functions in poetic language of the late 20-th century are analyzed in the dissertation. The regularities of florolexemes usage in poetry are considered. Intra-linguistic and extra-linguistic factors which contribute to the development of the word's figurative and expressive perspective described.

Studying versatile possibilities of floral nominations and floristic derivatives is done with in the lexico-semantic context and with taking into consideration. The ways of introducing florolexemes into the textual organization of poetry.

Key words: florolexeme, florism, poetism, stylisteme, expressive, connotative saturation.